

Emocionalni i ponašajni problemi kod djece iz jednoroditeljskih obitelji

Wassong, Arijana

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:355596>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-02-26**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu

Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Emocionalni i ponašajni problemi kod djece iz jednoroditeljskih
obitelji

Arijana Wassong

Mentorica: prof. dr.sc. Martina Ferić

Zagreb, lipanj 2020.

Sveučilište u Zagrebu

Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Emocionalni i ponašajni problemi kod djece iz jednoroditeljskih
obitelji

Arijana Wassong

Mentorica: prof. dr.sc. Martina Ferić

Zagreb, lipanj 2020.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad „Emocionalni i ponašajni problemi kod djece iz jednoroditeljskih obitelji“ i da sam njegova autorica. Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Arijana Wassong

Zagreb, 17. lipnja 2020.

Sadržaj

1. Uvod	7
2. Jednoroditeljske obitelji	9
2.1. Teorijski modeli jednoroditeljskih obitelji	10
2.2. Uzroci nastanka jednoroditeljskih obitelji	12
2.3. Obilježja jednoroditeljskih obitelji	13
2.4. Stavovi društva prema jednoroditeljskim obiteljima	15
3. Jednoroditeljske obitelji i emocionalni i ponašajni problemi djece	18
4. Preventivne intervencije namijenjene samohranim roditeljima	29
4.1. Programi podrške i razvoja vještina za samohrane roditelje	30
4.2. Socijalne politike prema samohranim roditeljima	35
5. Zaključak	39
7. Literatura	41

Naslov rada: Emocionalni i ponašajni problemi kod djece iz jednoroditeljskih obitelji

Ime i prezime studentice: Arijana Wassong

Ime i prezime mentorice: prof. dr.sc. Martina Ferić

Program/modul na kojem se polaže diplomski ispit: Socijalna pedagogija/ Odrasli

Sažetak: Cilj ovog diplomskog rada je dati pregled postojećih relevantnih istraživanja koja se fokusiraju na jednoroditeljske obitelji i razvojne ishode kod djece i mladih te pregled učinkovitih intervencija namijenjenih jednoroditeljskim obiteljima.

Suvremeno društvo obilježeno je pluralitetom i raznovrsnošću obiteljskih struktura, a kao specifična struktura izdvajaju se jednoroditeljske obitelji, čiji broj kontinuirano raste. Jednoroditeljske obitelji heterogena su skupina, nisu jedinstvena sociološka kategorija te ju je vrlo teško definirati. Jedna od definicija je da su samohrani roditelji oni roditelji koji samostalno, bez drugog roditelja brinu za dijete.

Postojeće teorije navode kako postoji slaganje oko toga da odrastanje u obitelji s oba roditelja ima niz prednosti pred odrastanjem u jednoroditeljskim obiteljima. Pregledom istraživanja, ističu se najčešći problemi s kojima se susreću djeca iz jednoroditeljskih obitelji. To su eksternalizirani problemi s jedne strane koji uključuju varanje, laganje, delinkventno ponašanje, lošiji školski uspjeh, odustajanje od škole, zlouporaba sredstava ovisnosti i drugo, te internalizirani problemi u obliku anksioznosti, depresije, povlačenja u sebe, manjka samopouzdanja, negativne slike o sebi i drugog, s druge strane.

Preventivne aktivnosti u ovom području usmjerene su socijalne politike prema samohranim roditeljima te intervencije putem grupnog i individualnog rada s ciljem pružanja emocionalne podrške, stvaranja društvene mreže i vršnjačke potpore. Utjecajem na dobrobit roditelja, posljedično se utječe i na dobrobit djece.

Ključne riječi: jednoroditeljske obitelji, samohrani roditelji, emocionalni i ponašajni problemi djece

Title of the work: Emotional and Behavioral Problems in Children from Single-Parent Families

Name and surname of the student: Arijana Wassong

Name and surname of the mentors: full professor Martina Ferić

The study program: Social pedagogy/ Adults

Summary:

The aim of this thesis was to provide an overview of existing relevant research that focuses on single parent families and the development outcomes in children and youth, as well as a review of prevention interventions aimed at single parent families.

Modern society is characterized by the plurality and diversity of family structures, and as a specific structure stands out single-parent families whose number is steadily increasing. Single-parent families are heterogeneous group, they are not unique sociological categories and are very difficult to define. One definition is that single parents are those parents who care for the children independently without the other parent.

Existing theories say that there is a consensus that growing up in a family with both parents has a number of advantages relative to single-parent families.

Review of the research, highlight the most common problems faced by children from single parent families. On one side, externalize problems such as cheating, lying, delinquent behavior, poor school performance, dropping out of school, substance abuse and more, and internalized problems in the form of anxiety, depression, withdrawal, lack of confidence, negative images of yourself and more on the other side.

Prevention activities in this area are aimed at social policies towards single parents and group and individual interventions with the aim of providing emotional support, creating a social network and peer support. By influencing the well-being of parents, the well-being of children is consequently affected.

Keywords: single parent families, single parents, emotional and behavioral problems of children

1. Uvod

Suvremeno društvo obilježeno je pluralitetom i raznovrsnošću obiteljskih struktura, a kao specifična struktura izdvajaju se jednoroditeljske obitelji, čiji broj kontinuirano raste (Raboteg-Šarić i Pećnik, 2010). Grozdanić (2000) navodi da jednoroditeljska obitelj nije sociološki jedinstvena kategorija te ju nije lako definirati. Klasična definicija obitelji kao skupine pojedinaca povezanih brakom, krvnom vezom ili usvajanjem sve se više dovodi u pitanje. Danas se na obitelj gleda kao na povezanu i složenu cjelinu, na sustav koji se sastoji od više podsustava, koji sve zajedno čine dio šireg sustava. Sociološka definicija obitelji navodi kako je osnovna jedinica društva zapravo obitelj, psihološka definicija govori kako je obitelj važan činilac primarne socijalizacije i psihičkog razvoja djeteta, prema antropološkoj definiciji, obitelj je elementarna ljudska zajednica dok pravna definicija govori kako je obitelj skupina osoba koje su povezane brakom (ili izvanbračnom zajednicom) i srodstvom (Janković, 2008).

Obitelj je organizirani sustav koji se sastoji od manjih podsustava - bračni i roditeljski sustav te sustav braće i sestara. U obitelji, kao temeljnom mjestu nastajanja i odgoja svake osobe, naroda te cijeloga društva, djeca stječu iskustva te usvajaju stavove važne za proces socijalizacije. Važna uloga obitelji je formiranje osobe kroz djetinjstvo, dok iskustva koja dijete stječe u obitelji doprinose njegovom socijalnom, emocionalnom te društvenom razvoju (Klarin, 2006). Olson i suradnici (1979, prema Brajša-Žganec, 2003) odredili su model obiteljskog funkcioniranja i utvrdili dvije međusobno povezane dimenzije, kohezivnost i prilagodljivost. Kohezivnost se odnosi na povezanost između članova obitelji, a prilagodljivost govori o obiteljskom balansiranju između stvarnosti i promjena.

Klarin (2006) opisuje obitelj kao okruženje koje omogućuje djetetu temeljne fizičke, socijalne i psihičke uvjete za prilagodbu tijekom cijelog životnog ciklusa, a kvaliteta roditeljstva povezuje se s različitim aspektima razvoja, ponašanjem djeteta, akademskim postignućem, moralnim rasuđivanjem i osobinama ličnosti.

U obiteljskom okruženju dijete gradi sebe i svoju ličnost, stječe prve spoznaje i osnovne navike, razvija emocije, uči se ponašanju, gradi etičke stavove, usvaja estetske kriterije te razvija temelje

svih ostalih dimenzija ličnosti. U obitelji počinje proces socijalizacije te je odgojna funkcija obitelji njena najvažnija funkcija (Rosić, 2005).

Kako bi se stvorili povoljni psihološki uvjeti za razvoj djeteta, njegova obitelj mora imati kvalitetne odnose među svojim članovima te podršku šire okoline i društva. Kada se govori o obitelji, emocionalni i ponašajni problemi koji se javljaju kod djece nedostatak su kvalitetnog i pozitivnog odnosa među roditeljima, smrti člana obitelji, rastave, izostanka podrške šire obitelji, bolesti, teške socioekonomske situacije i drugog. Djetetovo ponašanje rezultat je dinamičnog odnosa s kontekstom u kojem živi. U svakom trenutku djetetova razvoja njegovo ponašanje je rezultat transakcije između njegovih osobnih karakteristika i okoline u kojoj se nalazi (Vulić-Prtorić, 2002). Wagner Jakab (2008) navodi podjelu obitelj na zdravu, odnosno onu gdje postoje povoljni uvjeti te rizičnu, u kojoj su prisutni nepovoljni uvjeti. U zdravoj obitelji za dijete se, u vrijeme razvoja i adolescencije, brine roditelj ili skrbnik koji mu pruža pažnju i potporu dok se ne osamostali. U ovakvoj obitelji, roditelj postavlja pravila koja su temeljena na razumnim rješenjima. S druge strane, u rizičnoj obitelji postoje sukob i agresija, a odnosi među članovima su hladni i zanemarujući. Rizične obitelji i nekvalitetno roditeljstvo potiče delinkventno i agresivno ponašanje kod djece (Wagner Jakab, 2008).

Cilj ovog diplomskog rada je dati pregled postojećih relevantnih istraživanja koja se fokusiraju na jednoroditeljske obitelji i razvojne ishode kod djece i mladih te pregled učinkovitih intervencija namijenjenih jednoroditeljskim obiteljima.

2. Jednoroditeljske obitelji

Govoreći o obitelji obično se misli na „tradicionalnu“ zajednicu koju čine majka i otac te jedno ili više djece. No, obiteljski život odvija se unutar različitih struktura i oblika te su se karakteristike obitelji mijenjale kroz povijest. Tako obitelj može biti ona s oba roditelja, bez obzira na to radi li se o oba ili samo jednom prirodnom roditelju ili usvojiteljima, te obitelji s jednim roditeljem. Za jednoroditeljske obitelji ili *single parent family* koriste se i izrazi: roditelj samac (*single parent*), jedan roditelj (*one parent*), roditelj bez bračnog druga (*parent without partners*), roditelj koji živi sam (*lone parent*), samohrana majka/otac, nepotpuna obitelj (Martin i Colbert, 1997, prema Mrnjavac, 2014). Jednoroditeljske obitelji su heterogena skupina i nisu jedinstvena sociološka kategorija te ju je vrlo teško definirati. Zakon o socijalnoj skrbi navodi da se naziv samohrani roditelj odnosi se na roditelje koji samostalno, bez drugoga roditelja, skrbe o djetetu i uzdržavaju ga, a jednoroditeljske obitelji definira kao obitelj koju čine dijete, odnosno djeca i jedan roditelj (Zakon o socijalnoj skrbi, 2019). Samohrani roditelji su oni roditelji koji samostalno, bez drugog roditelja brinu za dijete. Razlog može biti razvod, smrt drugog roditelja ili rođenje djeteta izvan braka (Raboteg-Šarić i Pećnik, 2010). Mogu se razlikovati mnogi i sve raznovrsniji tipovi obitelji: dvoroditeljske obitelji s dva biološka roditelja, dvoroditeljske obitelji s dva adoptivna roditelja, jednoroditeljske obitelji s podjednakom podjelom roditeljstva između oca i majke, jednoroditeljske obitelji s majkom kao glavom obitelji bez kontakta s ocem, jednoroditeljske obitelji s majkom kao glavom obitelji bez poznatog oca, jednoroditeljske obitelji s ocem kao glavom obitelji, dvoroditeljske obitelji s majkom i poočimom, dvoroditeljske obitelji s ocem i pomajkom i jednoroditeljske obitelji unutar majčine roditeljske obitelji (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Postojeće teorije navode kako postoji slaganje oko toga da odrastanje u obitelji s oba roditelja ima niz prednosti pred jednoroditeljskim obiteljima, no nema jasnih slaganja oko toga očekuju li se i kakve razlike među različitim vrstama jednoroditeljskih obitelji (Miljević-Riđički i Pavin Ivanec, 2008).

Bez obzira na različito definiranje pojma, postoje neki pokazatelji koji su zajednički velikom broju jednoroditeljskih obitelji kao što su feminizacija i infantilizacija siromaštva, niža socijalna podrška, povećana razina stresa, suočavanje s osuđivanjem, ismijavanjem i podcjenjivanjem

(Grozđanić, 2000). Mnogi stručnjaci navode kako je jednoroditeljska obitelj manje povoljna i manje poticajna za razvoj od dvoroditeljske obitelji te se jednoroditeljske obitelji najčešće se povezuje s delinkventnim ponašanjem, zlouporabom droga, alkohola i pušenjem, niskim samopoštovanjem, napuštanjem školovanja, ranim odlaskom od kuće i ranom seksualnom aktivnošću (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Subotić i suradnici (2018) navode da brojna međunarodna istraživanja jednoroditeljskih obitelji pokazuju da su te obitelji izložene većem riziku od siromaštva, većem riziku od zdravstvenih i razvojnih teškoća kod djece te većoj mogućnosti obolijevanja od psihičkih bolesti roditelja.

2.1. Teorijski modeli jednoroditeljskih obitelji

Jednoroditeljske obitelji postaju fokus sociološkog interesa tek 60-tih godina kada je poslijeratna tradicionalna obitelj preživjela burne transformacije zbog smanjivanja stope fertiliteta, porasta broja razvoda, kohabitacija, izvanbračnih rođenja, te proporcijom ekonomski aktivnih majki (Grozđanić, 2000).

Carter i McGoldrick (1980, prema Grozđanić, 2002) u teoriji sustava definiraju obitelj kao izuzetno organiziran prirodni i društveni sustav koji prolazi kroz vlastiti životni ciklus. Svaka faza tog ciklusa obitelji traži prihvaćanje i rješavanje određenih razvojnih zadaća. Razvod, smrt i izvanbračno rođenje specifični su događaji koji prekidaju tijekom životnog ciklusa obitelji. Obitelj mora proći kroz složene emocionalne procese kako bi se ponovno ustalila i nastavila svojim životnim tijekom te se može reći da spomenuti događaji dodaju cijelu jednu fazu životnom ciklusu svim obiteljima koje prolaze kroz to iskustvo.

Prema modelu obiteljske strukture (Biblarz i Gottainer, 2000, prema Miljević-Riđički, Pavin Ivanec, 2008) ne očekuju se razlike među majkama koje su iz raznih razloga samohrane. Ključni čimbenik je samo odrasta li dijete s jednim roditeljem ili s oba roditelja. Ako dijete odrasta samo s majkom, nije važan razlog zbog kojeg je majka samohrana, jer je temeljna obiteljska struktura jednaka. Deleire i Kalil (2002, prema Miljević-Riđički i Pavin Ivanec, 2008) uočili su razliku među jednoroditeljskim obiteljima, no ne zbog samohrana roditeljstva nego ovisno o tome jesu li

u kućanstvu i djed i/ili baka. Tako su adolescenti koji žive s jednim roditeljem i bar jednim djedom/bakom imali bolje razvojne rezultate, što su pripisali obiteljskoj strukturi, odnosno kućanstvu s više od jedne odrasle osobe.

Model ekonomije kućanstva Biblarza i Gottainera (2000, prema Miljević-Ridički i Pavin Ivanec, 2008) ističe kako je obitelj s oba roditelja učinkovitija jer svaki od roditelja pruža svoje vrijeme i ekonomske resurse djetetu što utječe na dobrobit djeteta. Razlike među samohranim majkama mogu se očekivati ako određena kategorija samohranih majki ima osjetno više ekonomskih resursa od drugih. Ekonomski status može djelovati na djetetov razvoj preko kvalitete, opremljenosti i poticajnosti kućne okoline koja se očituje u broju djetetu dostupnih didaktičkih igračaka, knjiga i ostalih iskustava i aktivnosti koje pozitivno utječu na razvoj. No, Duncan i Brooks-Gunn (2000, prema Miljević-Ridički i Pavin Ivanec, 2008) navode kako se djelovanje tih mehanizama može razlikovati s obzirom na djetetovu dob, pa tako kućna opremljenost najviše utjecaja ima u predškolskoj dobi i srednjem djetinjstvu, no ne i u adolescenciji.

Modeli koji se bave kompetencijama za roditeljsku i partnersku ulogu pretpostavljaju kako je moguće da oni roditelji koji se rastavljaju već imaju neke karakteristike koje i rastavu i kasnije probleme djece čine vjerojatnijima, kao što su primjerice manjak kompetencija u obiteljskom okruženju, smanjenje roditeljske vještine, komunikacijske vještine, vještine rješavanja sukoba te slične. Iz ove perspektive rastavljene majke mogu biti u nepovoljnijem položaju od ostalih samohranih majki, što može utjecati i na razvoj i odrastanje djece (Biblarz i Gottainer, 2000, prema Miljević-Ridički i Pavin Ivanec, 2007).

2.2. Uzroci nastanka jednoroditeljskih obitelji

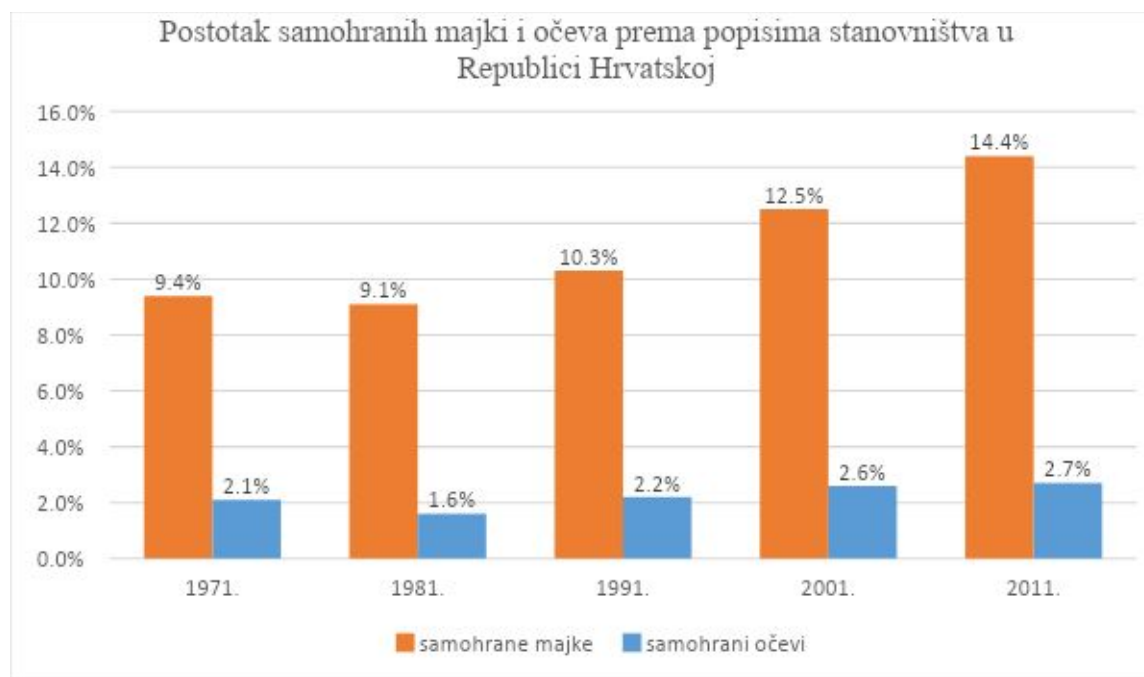
Uzroci nastanka jednoroditeljskih obitelji mijenjali su se kroz vrijeme. Početkom 20. stoljeća obitelj s jednim roditeljem najčešće je uvjetovana smrću jednog partnera, 50-ti i 60-ih godina razlog je najčešće bila rastava braka, dok je tijekom 90-ih godina ovakvu obitelj formirao roditelj koji nikad nije sklopio brak (Klarin, 2006). Praćenje dostupnih podataka u Republici Hrvatskoj i Europi potvrđuje da se način života i struktura obitelji u razvijenim europskim zemljama mijenja te da slika tradicionalne obitelji koju čine roditelji i dijete/djeca više nije jedini model obitelji (Basanić Čuš i Šogorić, 2018). Nagle promjene u strukturi nuklearne obitelji, najčešće razvod i sve češće rađanje izvan braka, dovode do stvaranja jednoroditeljskih obitelji, uglavnom s majkom/hraniteljicom kao glavom obitelji. Razlozi nastanka jednoroditeljskih obitelji su razni, od smanjivanja stope sklapanja brakova, porasta broja izvanbračnih zajednica i djece u tim zajednicama, povećanja dobi sklapanja prvog braka, opadanja stope fertiliteta u braku, porasta broja razvedenih brakova, odgađanja nove stalne veze nakon razvoda, gubitka (smrt) supružnika, povećanja broja ekonomski neovisnih majki koje svojim izborom odlučuju same podizati djecu. Kao najčešći razlog nastanka jednoroditeljskih obitelji je razvod braka. U novije vrijeme razlozi su i odsustvo jednog roditelja zbog bolesti, rada u inozemstvu ili izdržavanja zatvorske kazne (Grozđanić, 2000, Subotić, 2013). Jednoroditeljske obitelji mogu biti takve od svog početka, kao rezultat osobnog opredjeljenja majke za takav oblik obiteljske organizacije (izvanbračne majke s djecom) ili takvima postaju kasnije (Grozđanić, 2000).

2.3. Obilježja jednoroditeljskih obitelji

Postotak jednoroditeljskih obitelji u europskim zemljama kreće se između 15% i 30% te žene dominiraju u jednoroditeljskim obiteljima. Ovaj podatak izrazit je za Portugal u kojem postotak samohranih majki iznosi 94%. S druge strane, u zemljama poput Danske, Luksemburga i Finske najveći je udio samohranih očeva (20%). Povećan broj jednoroditeljskih obitelji u Velikoj Britaniji posljedica je porasta broja razvoda ili odvajanja (Burić, 2007). Oko 10% američke djece i 8% kanadske djece živi samo s jednim roditeljem te taj roditelj nikada nije bio u braku i nema partnera. Od navedenih postotaka, 85-90% čine majke, a 10-15% očevi. Vidljivo je da je mnogo učestalija pojava samohranih majka nego samohranih očeva (Berk, 2015).

Temeljna obilježja jednoroditeljskih obitelji u Hrvatskoj su da najveći broj jednoroditeljskih obitelji čine samohrane majke, svaka treća jednoroditeljska obitelj živi u kućanstvu s tri generacije, materijalne prilike su loše, velik broj ih ne prima alimentaciju, iskazuju problem usklađivanja radne i roditeljske uloge, samohrani roditelj je pod stresom zbog usklađivanja višestrukih uloga, nedostaje im socijalna podrška uže okoline (Fišer i sur., 2007). Demografski pokazatelji u Hrvatskoj bilježe porast broja jednoroditeljskih obitelji. Iz grafičkog prikaza (Slika 1.) udjela samohranih majki i očeva prema popisima stanovništva Republike Hrvatske vidljiv je stalan porast i majki i očeva, osim 1981. godine kada se uočava blagi pad i jednih i drugih. Prema posljednjem popisu stanovništva iz 2011. godine zabilježeno je 14,1% samohranih majki i 2,7% samohranih očeva (Državni zavod za statistiku, 2016).

Slika 1. Grafički prikaz postotka samohranih majki i očeva prema popisima stanovništva RH (Državni zavod za statistiku, 2016)

U jednoroditeljskim obiteljima većinom majke vode kućanstvo te se uz njih često spominje i tzv. feminizacija siromaštva prema kojoj žene općenito imaju veću vjerojatnost od muškaraca da postanu siromašne u većini razvijenih zemalja. Također, primjećuje se i tzv. infantilizacija siromaštva, odnosno porast broja siromašne djece (Raboteg-Šarić, 2003). Povećanje broja siromašnih žena i djece najčešće se vidi u porastu jednoroditeljskih obitelji. Rizik jednoroditeljskih obitelji od siromaštva iznadprosječan je u gotovo svim europskim zemljama, a stope siromaštva djece u jednoroditeljskim obiteljima četiri su puta veće od onih u dvoroditeljskim obiteljima (Šućur, 2001; prema Raboteg-Šarić i Pećnik, 2010).

McKerny i Price (1994; prema Grozdanić, 2000) tvrde da su jednoroditeljske obitelji posebno ranjive i da imaju najveći rizik od disfunkcije - ekonomski naponi, opterećenost ulogama, nedostatak podrške partnera, tenzija od donošenja odluka nasamo, zahtjevi da djeca prerano

preuzimaju uloge i odgovornosti. No, njihova istraživanja pokazala su i da razlike u razvojnim posljedicama između jednoroditeljskih obitelji i obitelji s oba roditelja nisu velike, te da svaka od njih ima jednak kapacitet biti ili zdrava ili disfunkcionalna.

Kada je riječ o rizika od siromaštva, podaci za Sjedinjene Američke Države pokazuju da je 1 od 3 jednoroditeljske obitelji siromašna, dok približno 1 od 4 obitelji živi u teškom siromaštvu. Prikazano u postocima i u odnosu na dvoroditeljske obitelji, to iznosi 36% siromašnih jednoroditeljskih obitelji i 11% dvoroditeljskih. SAD se ističe kao jedna od najgorih po ovom pitanju u usporedbi sa zemljama s visokim dohotkom, ali i s onim sa srednjim i niskim dohotkom kao što su Južna Afrika, Panama i Brazil. Danska, Švedska, Slovačka, Finska, Švicarska, Ujedinjeno Kraljevstvo i Nizozemska imaju manje od 14% siromašnih jednoroditeljskih obitelji (Nieuwenhuis, 2020). Treanor (2016, prema Nieuwenhuis, 2020) navodi da djeca koja odrastaju u jednoroditeljskim obiteljima imaju nižu razinu dobrobiti u usporedbi s djecom iz dvoroditeljskih obitelji što se može objasniti deprivacijom i siromaštvom njihovih roditelja.

2.4. Stavovi društva prema jednoroditeljskim obiteljima

Šezdesetih godina prošloga stoljeća djeca iz jednoroditeljskih obitelji u zakonu su tretirana kao niža klasa građana te su bila jako stigmatizirana u društvu. Jednoroditeljske obitelji odstupale su od normi i smatrane su nepotpunim obiteljima. Sedamdesetih godina, smanjuje se jaz između jednoroditeljskih i dvoroditeljskih obitelji isticanjem siromaštva kao glavnog problema te su jednoroditeljske obitelji uglavnom opisivane kao obitelji koje imaju manje resursa u odnosu prema dvoroditeljskim obiteljima (Raboteg-Šarić, 2003). Osamdesetih godina prošlog stoljeća, nuklearna obitelj stereotipizirana je kao funkcionalna i „normalna“, dok su svi drugi obiteljski oblici stereotipizirani kao disfunkcionalni. Slika majčinstva bila je puno pozitivnija u kontekstu tradicionalne nuklearne obitelji nego u drugim oblicima i strukturama obitelji. Razvedene majke percipirane su kroz neuspjeh u području bračnog i obiteljskog života, dok se na nevjenčane majke gledalo kao devijantne i one koje teško udovoljavaju zahtjevima roditeljstva, obiteljskih odnosa i života uopće (Ganong i Coleman, 1995; prema Raboteg-Šarić i Pećnik, 2010).

Fišer i suradnici (2006) navode da su samohrani roditelji suočeni s predrasudama okoline koje su osobito izražene prema razvedenim osobama i osobama koje su rodile izvan braka. Često su izloženi osuđivanju, ismijavanju, podcjenjivanju i odbija im se pružiti podrška. Predrasude prema roditeljima, osobito ženi, dovode i do stigmatizacije djece. Williams (2004, prema Raboteg-Šarić i Pećnik, 2010) opisuje dvije glavne interpretacije promjena u strukturi obitelji koje naziva demoralizacijskom tezom pesimista i demokratizacijskom tezom optimista. Pesimisti na promjene u obiteljskom životu gledaju kao na ishodište moralnog pada, gubitak obiteljskih vrijednosti, manjak socijalne stabilnosti i solidarnosti, manjkavo roditeljstvo i sebični individualizam, dok optimisti otkrivaju proces individualizacije putem kojeg se ljudi oslobađaju fiksnih konvencija i ograničenja te sami počinju oblikovati svoje živote i odnose.

Prema istraživanjima, postoje nepovoljnije prosudbe osoba iz netradicionalnih obiteljskih zajednica. Nikada vjenčani i rastavljeni roditelji opisani su kao da u većoj mjeri od roditelja u braku imaju loše obiteljske odnose i slabe roditeljske vještine. Opisuje ih se i kao neodgovorne, sebične i nestrpljive (Raboteg-Šarić i Pećnik, 2010).

U Republici Hrvatskoj prevladava prilično negativan stav prema jednoroditeljskim obiteljima. Raboteg-Šarić i Pećnik (2010) navode rezultate kvalitativnog istraživanja provedenog na 97 samohranih očeva i majki iz urbanih sredina. Istraživanje je pokazalo da svaki deseti roditelj među najvećim teškoćama samohranog roditeljstva navodi nerazumijevanje okoline, odnosno iskazivanje negativnih stavova i stereotipa prema njima kao samohranim roditeljima. Djeca iz jednoroditeljskih obitelji najčešće su stigmatizirana jer u Hrvatskoj još uvijek prevladava uvriježeno mišljenje da odrastanje bez oca ili majke nepovoljno utječe na svaki aspekt djetetova razvoja. Roditelji iz dvoroditeljskih obitelji i muškarci imaju općenito manje pozitivan stav prema samohranom roditeljstvu, te se percipirani odnos društva prema samohranim roditeljima razlikuje ovisno o spolu roditelja ili tome na koji su način postali samohrani. Također, reakcije okoline više su negativne u odnosu na samohrane majke, tj. na rastavljene i nevjenčane majke, nego u odnosu na očeve. No, jedna od češćih predrasuda koju okolina izražava u odnosu na očeve odnosi se na sumnju u njihove roditeljske sposobnosti.

Osim, predrasuda društva s kojim se susreću roditelji, Raboteg-Šarić, Josipović i Pećnik (2003) u svom istraživanju navode najčešće teškoće i probleme s kojima se susreću samohrani roditelji. Kao prvo navode, probleme skrbi, odnosno nadzora nad djetetom koji je posebno izražen za majke i teškoće nadzora nad muškim djetetom. Zatim, manje slobodnog vremena koje roditelj i dijete mogu zajedno provesti, učinci razvoda ili nedostatka drugog roditelja na dječji uspjeh u školi i odnose s vršnjacima, problemi nastali usred roditeljeve nove veze s nekom drugom osobom, narušavanje odnosa u proširenoj obitelji, nepronalaženje dovoljne podrške društva u ostvarenju svoje odgovorne roditeljske funkcije. Osim toga, prisutni su i teška ekonomska situacija u kojoj se nalaze, financijski problemi, birokracija, loši programi potpore od strane države koji nisu prilagođeni specifičnim potrebama samohranih roditelja, te teškoće zapošljavanja samohranih roditelja zato što poslodavci znaju za njihove povećane potrebe i teško usklađivanje radne i obiteljske uloge.

3. Jednoroditeljske obitelji i emocionalni i ponašajni problemi djece

Utjecaj obiteljske strukture na dječji razvoj predmet su interesa istraživanja, stručnjaka, kreatora politika, ali i roditelja. Konkretni podatci o utjecaju obiteljske strukture na razvoj djece postaju sve važniji jer se broj djece u jednoroditeljskim obiteljima neprestano povećava.

U obiteljima, i cjelovitim i jednoroditeljskim, mogu biti prisutni i zaštitni čimbenici, oni koji potiču razvoj i rizični čimbenici, oni koji koče razvoj djeteta. Ovi čimbenici često su povezani s osobinama pojedinog roditelja kao što su samoučinkovitost, način suočavanja sa stresom, socijalne vještine, postojeći međuljudski odnosi, mjesto i vrsta zaposlenja te način kako je regulirana novčana podrška. Ponekad je važno i kojem spolu, rasi, dobnoj skupini ili kulturi pojedinac, i roditelj i dijete, pripada (Miljević-Riđički, 2015).

Čudina-Obradović i Obradović (2006) u svom radu navode četiri glavna čimbenika koja mogu dovesti do nepovoljnog utjecaja jednoroditeljskih obitelji (ekonomski položaj obitelji, manjkav socijalizacijski kontekst, stres zbog raspada obitelji i majčina psihološka dobrobit).

1. Ekonomski položaj obitelji kao uzrok nepovoljnog razvoja u jednoroditeljskim obitelji objašnjava se većom kvalitetom dvoroditeljske obitelji u odgoju djece gdje se u dijete ulaže dvostruko i komplementarno i novac i vrijeme (Biblarz i Gottainer, 2000; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

2. Zbog nepostojanja autoriteta i nemogućnosti učenja odnosa prema autoritetu dolazi do manjkavog socijalizacijskog konteksta. Odsustvo jednog roditelja dovodi do promjene odnosa u obitelji. Tako roditelj može biti ili strog ili previše blag, a smanjit će se i roditeljski nadzor i uključenost u djetetove aktivnosti (Čudina- Obradović, Obradović, 2006).
3. Jednoroditeljske obitelji najčešće nastaju raspadom obitelji, što je samo po sebi stres za dijete i obitelj. Uz to, izvori stresa mogu biti vezani uz promjenu mjesta stanovanja, škole i prijatelja. Djeca dobivaju manje obiteljskih socijalizacijskih utjecaja, a češće su izložena nepovoljnom vršnjačkom utjecaju (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).
4. Kao posljednje, majčina psihološka adaptacija. Depresija zbog smrti partnera ili rastave i neprilagođenost novim zahtjevima može znatno smanjiti majčinu roditeljsku kompetenciju i prag njezine tolerancije za djetetovo ponašanje i reagiranje (Carlson i Corcoran, 2001; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

McKeown i suradnici (2003, prema Hannan i sur., 2013) zaključili su da su na dobrobit djeteta izravno utječu četiri čimbenika:

- (1) Prisutnost neriješenih problema između djeteta i roditelja, poput ponašajnih i obiteljskih problema i pitanje osobne autonomije;
- (2) Karakteristike majke. Dobrobit i uspjeh djeteta povećavaju se s majčinom dobrobiti, podrškom djetetu, zadovoljstvu majčinstvom i vještinama rješavanja sukoba se s partnerom;
- (3) Očeva podrška;
- (4) Obiteljski dohodak. Porast obiteljskih dohodaka povezan je s manje psiholoških znakova uznemirenost djece.

Amato (2000, prema Mrnjavac, 2014) navodi veći broj posrednih čimbenika koji mogu otežati razvoj djece u obiteljima s jednim roditeljima: puna odgovornost jednog roditelja za brigu djeteta, konflikt među bivšim supružnicima, neriješena pitanja uzdržavanja, posjeta i skrbništva,

nedostatak emocionalne podrške majci, prekid ili smanjenje kontakata s rodbinom, prijateljima, niski ili smanjeni prihodi, niz stresnih životnih promjena nakon razvoda, promjena mjesta boravka, vrtića ili škole, povećane dnevne obveze majke te smanjeno majčino zadovoljstvo. Navedeni čimbenici odražavaju se na dobrobit roditelja koji živi s djetetom što može djelovati na njegov odnos s djetetom.

Također, ključno je poznavati važnost uloge oca i majke u odgoju djece te ih uzeti u obzir kada se govori o jednoroditeljskim obiteljima i njihovom utjecaju na djecu. Utjecaj oba roditelja, i majke i oca, povezan je sa smanjenjem ponašajnih problema kod djece (Blackwell, 2009, Jackson i sur., 2010, prema Schmuck, 2013). Djeca odrasla u jednoroditeljskim obiteljima koja su bila pod utjecaj oba roditelja pokazuju manje problema u ponašanju od djece odgajane u obiteljima bez utjecaja drugog roditelja. Učitelji djece iz jednoroditeljskih obitelji koja su imala kontakt s oba roditelja, primjećuju manje eksternaliziranih problema od djece koja nemaju kontakt s jednim od roditelja (Jackson i sur., 2010, prema Schmuck, 2013).

Uloga majke u djetetovom životu utječe na interakciju koju dijete uspostavlja s drugim ljudima u kasnijim fazama života. Značajna je u ostvarenju prijateljskih odnosa pa ako je odnos između majke i djeteta pun razumijevanja i potpore, veća je mogućnost da će dijete isti takav odnos uspostaviti s prijateljem. S druge strane, u slučaju izostanka majke iz djetetovog odgoja, može doći do teškoća u uspostavljanju i zadržavanju odnosa (Rosić, 2005). S druge strane, uključenost oca pospješuje intelektualni, emocionalni i socijalni razvoj djeteta. U srednjem djetinjstvu posebno utječe na školsku uspješnost djeteta, dok u adolescenciji na prikladno ponašanje i djetetovu emocionalnu stabilnost. Brojna istraživanja pokazala su da otac ima velik utjecaj na razvoj djeteta i da nadopunjava majčinu ulogu. Utvrđeno je da odsutnost oca ima različite posljedice na dijete s obzirom na njegovu spol. Neki od problema koji se javljaju kod djeteta su poremećaj emocionalnog funkcioniranja, rizično ponašanje i slabiji školski uspjeh. Kod dječaka se mogu javiti problemi vezani uz stvaranje spolnog identiteta (pretjerana feminizacija), psihosocijalnu prilagodbu (nedruštenost) i samokontrolu (agresivnost), a kod djevojčica u adolescentskoj dobi javlja se otežana uspostava kontakata i veza s muškarcima (Cabrera i suradnici, 2000, prema Cvrtnjak i Miljević Riđički, 2015). Dječaci koji odrastaju bez očeva imaju više poteškoća u razvoju rodnog identiteta, psihosocijalnoj prilagodbi i samokontroli

(Miljević-Riđički i Pavin Ivanec, 2008). Kod dječaka koji odrastaju bez oca izraženiji je manjak samopouzdanja, kao i problem s iskazivanjem osjećaja (Lamb, 2004).

Prilikom razmatranja učinaka samohranog roditeljstva na djecu ključno je razmotriti kvalitetu socijalizacijskih procesa i sustava podrške jednoroditeljskoj obitelji. Procesi unutar obitelji važniji su prediktor djetetove prilagodbe od same strukture obitelji. Financijske teškoće glavni su prediktor roditeljske depresivnosti, koja je povezana sa slabijim odgojnim postupcima roditelja te posljedično i s problemima kod djece (Raboteg-Šarić i Pećnik, 2010). Istraživanja školskog uspjeha i ponašanja djece iz jednoroditeljskih obitelji pokazuju da najveću važnost ima ekonomski čimbenik. Ove obitelji nemaju lošiji učinak na djecu ako se materijalna situacija ne pogorša te ako majka nema izrazite psihološke teškoće i sposobna je prilagoditi se zahtjevima novonastale situacije (Wagner Jakob, 2008). Slabiji socioekonomski status obitelji i loši obiteljski odnosi povezani su s lošijim dječjim funkcioniranjem te problemima u kognitivnom i socioemocionalnom razvoju (Sarsour i suradnici, 2010, prema Brajša-Žganec i Hanzec, 2015). Djeca iz jednoroditeljskih obitelji češće su zahvaćena siromaštvom što se negativno odražava na njihov tjelesni, kognitivni i socioemocionalni razvoj. Zbog nedostatka novca djeca odgajana u jednoroditeljskim obiteljima ne mogu održavati prijateljstva (ne mogu odlaziti s njima u kino, na izlete i druženja...) što izravno doprinosi njihovoj društvenoj isključenosti. Posljedično to negativno utječe na socijalni i emocionalni razvoj, djeca postaju depresivna, ljuta, frustrirana i svijet doživljavaju nepravednim (Walker i sur., 2008). Slične podatke o većem riziku od života u siromaštvu i socijalnoj isključenosti djece iz jednoroditeljskih obitelji navodi i Lopez Vilaplana (2013). Stabilnost obitelji pokazala se važnijom od obiteljske strukture. Djeca koja su rođena u samohranim obiteljima i koja tijekom odrastanja nisu doživjela promjene obiteljske strukture, poput rastave roditelja ili ulaska maćehe ili očuha u obitelj, imaju bolju općenitu dobrobit, od djece koja su doživjela promjenu obiteljske strukture (Fomby i Cherlin 2007, Waldfogel i sur., 2010, Mariani i sur., 2017, prema Härkönen i sur., 2017).

Život u jednoroditeljskim obiteljima i njihov utjecaj na razvoj djece nisu tako jednoznačni kao što se možda na prvi pogled čini. Jednoroditeljske obitelji međusobno se znatno razlikuju. Isto tako, ne smije zanemariti i činjenica da djeca nisu samo pasivni primatelji utjecaja iz okoline,

nego su ona sama akteri vlastitog razvoja te svojom osobnošću i temperamentom djeluju na roditelje i na ostale važne osobe u njihovu životu (Miljević-Rički, 2015).

Zbog sve većeg broja jednoroditeljskih obitelji i utjecaja života u jednoroditeljskoj obitelji na djecu, mnoga istraživanja nastojala su odgovoriti na pitanje utjecaja obiteljske strukture na razvoj djece. U nastavku će se prikazati rezultati i zaključci najvažnijih istraživanja.

Jednoroditeljske obitelji povezane su s češćom zloporabom droga, delinkventnim ponašanjem, niskim samopoštovanjem, napuštanjem škole, ranim odlaskom od kuće i ranom seksualnom aktivnošću djece (Carlson, Corcoran, 2001, prema Wagner Jakab, 2008). Posljedice odrastanja u jednoroditeljskim obiteljima su: tjeskoba, manjak samopouzdanja, gotovo patološka potreba djeteta za ljubavlju i nježnošću, manji osjećaj savjestnosti i niža psihološka dobrobit djeteta (Lamb, 2004). Berk (2008) navodi da odrastanje u jednoroditeljskim obiteljima može imati negativne emocionalne učinke na djecu poput niskog samopoštovanja, osjećaja manje vrijednosti, nedostatak ljubavi od strane roditelja s kojim ne živi što dovodi do povećanog javljanja negativnih emocija kao što su frustracija i bijes. Također, djeca majki koje nikad nisu bile udane i kod kojih nema uključenosti oca, imaju puno lošiji školski uspjeh i iskazuju više antisocijalnih ponašanja nego djeca iz obitelji prvi put vjenčanih roditelja niskog socioekonomskog statusa (Berk, 2008).

Djeca iz jednoroditeljskih imaju više problema u ponašanju, emocionalnih teškoća i slabije školsko postignuće od djece iz dvoroditeljskih obitelji (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Samohrani roditelji navode više eksternaliziranih problema svoje djece nego roditelji iz cjelovitih obitelji (Schmuck, 2013).

Rezultati ankete 30 samohranih očeva, 30 samohranih majki i 30 obitelji s oba roditelja pokazuju da samohrani roditelji prijavljuju više varanja, laganja, hvalisanja i uništavanja imovine svoje djece (Devall, 1998, prema Schmuck, 2013). Jackson i suradnici (2010, prema Schmuck, 2013) ovu pojavu objašnjavaju višom razinom stresa samohranih roditelja i grubljim načinima discipliniranja, od roditelja iz dvoroditeljskih obitelji. Djeca iz jednoroditeljskih obitelji manje su društvena, imaju manje prijatelja i manje vremena provode s njima nego djeca koja žive s oba roditelja te se u društvu vršnjaka često ponašaju neprimjereno (Kinard i Reinherz, 1986; prema

Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Ipak, novija istraživanja pokazala su da takvo ponašanje s vremenom nestaje (Amato, 2001, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Hilton i suradnici (2001, prema Schmuck, 2013) pronašli su da djeca samohranih roditelja pokazuju više internaliziranih problema u ponašanju kao što su anksioznost, depresija i povlačenje u sebe i da imaju više prijatelja te da se češće oslanjaju na prijatelje nego djeca odgajana u funkcionalnim dvoroditeljskim obiteljima. Isto istraživanje, pokazalo je da se ove dvije skupine djece ne razlikuju na skalama samopoštovanja, kompetencijama za razvoj socijalnih odnosa, izvannastavnih aktivnosti, školskog uspjeha i zdravlja. Komparativno istraživanje (Pong i suradnici, 2004) slabijeg školskog postignuća djece koja rastu u jednoroditeljskim u odnosu na onu u dvoroditeljskim obiteljima provedeno u 11 zemalja pokazalo je da nepovoljan učinak samohranog roditeljstva na školski uspjeh izostaje u zemljama u kojima obiteljska politika ujednačava resurse jednoroditeljskih i dvoroditeljskih obitelji. Istraživanje je pokazalo da u zemljama poput Austrije ili na Islandu, gdje postoji izdašan univerzalni dječji doplati za samohrane roditelje i roditeljski dopust, nije utvrđeno slabije školsko postignuće djece samohranih roditelja, dok je u SAD-u i na Novom Zelandu, zemljama koje ne primjenjuju spomenute mjere obiteljske politike, pronađena najveća razlika školskog uspjeha djece iz jednoroditeljskih, odnosno dvoroditeljskih obitelji.

Švedsko nacionalno istraživanje (Weitof i suradnici, 2003) pokazalo je da odrastanje u jednoroditeljskoj obitelji može imati brojne nedostatke za razvoj djeteta. Tako, djeca iz jednoroditeljskih obitelji imaju povećan rizik za razvoj psihijatrijskih bolesti, činjenje ili pokušaj samoubojstva te ovisnosti. Kada se uzmu u obzir socioekonomski status i ovisnosti ili mentalna oboljenja roditelja, kod djeca iz jednoroditeljskih obitelji postoji povećan rizik za razvoj psihičkih bolesti u djetinjstvu i pokušaja samoubojstava te tri puta veći rizik za razvoj ovisnosti o drogama i alkoholu u odnosu na njihove vršnjake koji odrastaju u dvoroditeljskim obiteljima. Gledano prema spolu, dječaci iz jednoroditeljskih obitelji imaju povećan rizik za razvoj psihičkih bolesti od djevojčica.

Irsko istraživanje (Hannan, 2013) provedeno na uzorku devetogodišnjaka pokazalo je da su djeca iz jednoroditeljskih obitelji, čiji roditelji nikada nisu bili vjenčani, češće imali osjećaj

anksioznosti od djece iz dvoroditeljskih obitelji. Osim toga, kod ove djece izražena je negativna slika o sebi koja je povezana s više straha, apatije, tjeskobe i nesigurnosti. Djeca razvedenih roditelja imala su niži prosječni rezultat na skali sreće/ zadovoljstva od djece iz dvoroditeljskih obitelji s vjenčanim roditeljima. U području školovanja, djeca iz jednoroditeljskih obitelji postizala su za 11% slabije rezultate na testovima iz matematike u odnosu na djecu iz dvoroditeljskih obitelji.

Istraživanje Mrnjavac (2014) na uzorku 200 djece predškolske dobi (4 do 7 godina) obuhvaćene ustanovama predškolskog odgoja u Splitu, za cilj je imalo utvrditi jesu li emocionalni i ponašajni problemi češći te koje su razlike istih kod djece iz jednoroditeljskih obitelji u odnosu na djecu iz cjelovitih obitelji. Rezultatima Achenbachovog upitnika za roditelje utvrđena je značajna razlika samo u delinkventnom ponašanju koje je češće kod djece iz obitelji s jednim roditeljem, 1,27 skorova u prosjeku prema 0,85 u obiteljima s oba roditelja. S obzirom na spol, značajne razlike dobivene su u varijablama problema s pažnjom, delinkventnog ponašanja te eksternaliziranih poremećaja, koji su se pokazali češći kod dječaka nego djevojčice. Prema podacima prikupljenim upitnikom za odgojitelje može se zaključiti kako se djeca iz obitelji s jednim roditeljem u odnosu na djecu iz obitelji s oba roditelja ne razlikuju prema mišljenju odgojitelja. Značajna razlika izostala je u svim skalama upitnika. Nadalje, prema mišljenju odgajatelja dječaci imaju značajno veće socijalne probleme, probleme s pažnjom, delinkventnim i agresivnim ponašanjem pa zbog toga imaju i značajno veći eksternalizirajući poremećaj i ukupne probleme nego djevojčice. Problemi s kojima se suočavaju djeca iz jednoroditeljskih obitelji su i veći rizik od zdravstvenih i problema s edukacijom te asocijalno ponašanje. Cjelokupna slika zdravlja djece iz jednoroditeljskih obitelji je lošija, češće su hospitalizirani, imaju više ozljeda, veći udio ih ima povišenu tjelesnu masu ili su pretili, što je posebno zapaženo među pripadnicama ženskog spola. Također, postoji veću mogućnost za kasnije rizično ponašanje i probleme s ovisnosti (Subotić, 2013).

Musick i Meier (2010), koristeći podatke Nacionalnog istraživanja obitelji i domaćinstava, navode veće izgleda loših ishoda školovanja (odustajanje od srednje škole, loše ocjene, ne pohađanje fakulteta) kod djece samohranih majki u odnosu na djecu iz obitelji s niskom razinom sukoba između roditelja. Razlike su također bile veće i uspoređujući ih s obiteljima s visokom

razinom sukoba između roditelja. Govoreći o sredstvima ovisnosti, djeca samohranih majki, djeca u obitelji s očuhom i obiteljima s visokom razinom sukoba roditelja, imaju veće izgleda pušenja cigareta, korištenja marihuane i opijanja. Vjerojatnost pušenja cigareta, veća je za 53% za djecu iz visokokonfliktnih obitelji, a 105% za djecu samohranih majki. Povezanost kvalitete odnosa između majke i djeteta, pokazala se negativno povezanom s pušenjem cigareta i zlouporabom marihuane.

Mrnjavac (2014) navodi rezultate istraživanja provedenog na 5364 američke djece odgajane u jednoroditeljskim obiteljima koje je pokazalo da 30% djece iz takvih obitelji ima emocionalne, a 43% teškoća u ponašanju. Kao česte i uobičajene brige vezane za razvoj djece iz jednoroditeljskih obitelji navode se niže razine dostupnih ekonomskih resursa, viša razina problema s mentalnim zdravljem djece i roditelja, povećani rizik od zlostavljanja djece, povećana osjetljivost na stres i manje socijalne podrške te više problema u ponašanju.

Ženska djece kojima umre majka u ranom djetinjstvu mogu imati problema u partnerskim odnosima u odrasloj dobi, te mogu pokazivati depresivne probleme. No, osim majke, u razmatranju ovog problema treba uzeti u obzir i socijalnu podršku, primjerene osobine oca, materijalni status obitelj i drugo (Miljević-Rički, 2015). Nadalje, djeca iz jednoroditeljskih obitelji imaju nižu inkorporaciju, emocionalnu dimenziju koja ukazuje na sposobnost mijenjanja sebe kroz nova iskustva. Smanjena inkorporacija veže se za teško prihvaćanje tuđeg mišljenja, nepovjerenje prema ljudima i povećanu kritičnost, sumnjičavost i neposlušnost. Imaju smanjenu težnju za novim iskustvima i uživanjem u susretu s novim iskustvima. Kod njih postoji smanjena želja za promjenom, aktivnošću i avanturizmom (Mrnjavac, 2014).

Pavlović (2018) je provela istraživanje o karakteristikama i potrebama članova jednoroditeljskih obitelji, na temelju intervjua 13 odgajateljica iz ustanova ranog i predškolskog odgoja u Gradu Zagrebu. Jedan od problema na koji se željelo odgovoriti istraživanjem bio je uočavaju li odgajateljice razlike u karakteristikama, ponašanju ili napredovanju djece iz jednoroditeljskih obitelji u odnosu na djecu iz drugih obiteljskih struktura. Pet odgajateljica se složilo da razlika nema. Njih 4 navode veću osjetljivost djece, 3 manjak socijalnih iskustava koji se odražava na njihovo ponašanje, 2 povećanu privrženost prema odgajatelju, 2 regresiju u ponašanju, odnosno

povratak na davno odbačene obrasce ponašanja, 2 moguće agresivno ponašanje u suočavanju s izazovima, 1 pojavu razmaženosti. Najčešće teškoće koje odgajateljice primjećuju odnose se na emocionalno funkcioniranje djece, dok je ostatak uglavnom usmjeren na njihove moguće promjene u ponašanju. Guttman i suradnici (2008, prema Pavlović, 2018) govore o nižim rezultatima djece prema procjeni učiteljica na intelektualnoj, socijalnoj i emocionalnoj razini.

Brajša-Žganec i Hanzec (2015) provele su istraživanje o agresivnom i prosocijalnom ponašanju te psihosomatskim problemima predškolaca ovisno o strukturi njihove obitelji (jednoroditeljska obitelj s majkom kao skrbnicom ili dvoroditeljska, cjelovita obitelj) te dobi i spola djeteta. U istraživanju su sudjelovale 73 udane i 72 samohrane majke djece predškolske dobi (78 dječaka i 67 djevojčica prosječne dobi 4,9 godina) te odgojiteljice te djece iz nekoliko vrtića jednog manjeg grada u Hrvatskoj. Dobiveni rezultati pokazali su da nema značajne razlike u izraženosti somatskih problema kod djece predškolske dobi iz cjelovitih obitelji i onih koji žive samo s majkom, neovisno o spolu i dobi djeteta. Rezultati su pokazali i da agresivno ponašanje predškolaca ne ovisi o obiteljskoj strukturi, kao ni o dobi djeteta. Značajne razlike dobivene su samo s obzirom na spol. Prema procjenama odgajateljica većom se pokazala agresivnost dječaka nego djevojčica. Procjene prosocijalnog ponašanja djece od strane odgojiteljica ne razlikuju se značajno s obzirom na spol. S obzirom na strukturu obitelji, veće su procjene prosocijalnog ponašanja djece samohranih majki u odnosu na djecu iz cjelovitih obitelji, međutim ta razlika nije značajna, iako je blizu razine statističke značajnosti. S obzirom na obiteljsku koheziju, pokazalo se da u obiteljima u kojima majke procjenjuju da su odnosi u obitelji manje kohezivni djeca imaju nešto više somatskih poteškoća.

Slični rezultati dobiveni su i u istraživanju dobrobiti djece u jednoroditeljskim obiteljima majki na uzorku djece od 6 do 11 godina iz Kanade (Lipman i suradnici, 2002, prema Brajša-Žganec i Hanzec, 2015), gdje je utvrđeno da jednoroditeljske obitelji nisu nužno povezane sa psihijatrijskim problemima djece, već da su glavne prediktorske varijable dječjih problema siromaštvo, individualne karakteristike djeteta, depresija roditelja te loši odgojni postupci roditelja. Istraživanjem se zaključilo da djeca iz jednoroditeljskih obitelji koja žive samo s

majkom imaju probleme u psihosocijalnoj prilagodbi koji su povezani s istim razlozima koji dovode do problema i u dvoroditeljskim obiteljima..

U Njemačkoj je provedeno istraživanje (Scharte i Bolte, 2013) na 19 039 djece u dobi od 5 do 7 godina i njihovih roditelja pokazalo te je za procjenu rizičnosti korišten Upitnik snaga i teškoća. Rezultati su pokazali da dječaci i djevojčice samohranih majki postižu više ukupne rezultate na skali poteškoća te se oni smatraju rizičnom skupinom za razvoj problema s mentalnim zdravljem. Uzimajući u obzir obrazovanje majke i obiteljski dohodak, kao čimbenike socijalnog položaja, smanjila se rizičnost utjecaja jednoroditeljskih obitelji na mentalno zdravlje djece. S druge strane, uvjeti okoline u kojoj obitelj živi samo su neznatno promijenili razlike između jednoroditeljskih i obitelji s oba partnera i mentalnog zdravlja djece. Također, djetetovo državljanstvo nije utjecalo na razlike. Osim mentalnog zdravlja, navedeno istraživanje pokazalo je i povećan rizik od problema s pretilosti i astmom djece u obiteljima sa samohranim majkama.

Po pitanju utjecaja vrste jednoroditeljskih obitelji, istraživanje Miljković-Ridički i Ivanec Pavin (2008) pokazuje kako su rezultati djece na mjerama kognitivnih sposobnosti slični bez obzira na vrstu jednoroditeljske obitelji u kojoj dijete odrasta.

Razvod i njegov utjecaj na djecu zasebna je tema, no važna u smislu utjecaja koji razvod može imati na kasniji život u jednoroditeljskoj obitelji. Djeca rastavljenih roditelja, u usporedbi s djecom iz cjelovitih obitelji, u većem su riziku od razvojnih, socijalnih, emocionalnih, ponašajnih i obrazovnih problema koji mogu utjecati na kompetentnost i funkcioniranje djeteta (Hetherington i Stanley-Hagan, 1999, prema Brajša-Žganec i Hanzec, 2015). Istraživanja na odraslima koji su doživjeli razvod roditelja pokazuju da su djeca razvedenih roditelja više bila pod stresom nego oni koji razvod nisu doživjeli. Također, prisutan je i manjak zadovoljstva te više anksioznosti (Brajša-Žganec, 2003). Djeca rastavljenih roditelja imaju pet puta veći rizik za potencijalnu ovisnost nego djeca koja žive u skladnoj obitelji, pokazuju slabije rezultate na mjerama školskog postignuća, ponašanja, psihološke prilagodbe, samopoštovanja, socijalne i emocionalne kompetentnosti (Raboteg-Šarić i Pećnik, 2010).

U Tablici 1. prikazan je pregled najvažnijih istraživanja u ovom području.

Tablica 1. Pregled najvažnijih istraživanja u području jednoroditeljskih obitelji i emocionalnih i ponašajnih problema djece

Autor(i)	Rezultati istraživanja
Devall, 1998	više varanja, laganja, hvalisanja i uništavanja imovine
Carlson, Corcoran, 2001	češća zloraba droga, delinkventno ponašanje, nisko samopoštovanje, napuštanje škole, rani odlazak od kuće i rana seksualna aktivnost
Hilton i suradnici, 2001	anksioznost, depresija i povlačenje u sebe
Weitoft i suradnici, 2003	povećan rizik za razvoj psihijatrijskih bolesti, činjenje ili pokušaj samoubojstva te ovisnost
Lamb, 2004	tjeskoba, manjak samopouzdanja, gotovo patološka potreba djeteta za ljubavlju i nježnošću, manji osjećaj savjesti i niža psihološka dobrobit djeteta
Berk, 2008	nisko samopoštovanje, osjećaj manje vrijednosti, nedostatak ljubavi od strane roditelja s kojim ne živi što dovodi do povećanog javljanja negativnih emocija kao što su frustracija i bijes, puno lošiji školski uspjeh, više antisocijalnih ponašanja
Čudina- Obradović i Obradović, 2006	više problema u ponašanju, emocionalnih teškoća i slabije školsko postignuće
Musick i Meier, 2010	odustajanje od srednje škole, loše ocjene, ne pohađanje fakulteta, pušenja cigareta, korištenja marihuane i opijanje
Hannan, 2013	češći osjećaj anksioznosti, izražena negativna slika o sebi, niži prosječni rezultat na skali sreće/ zadovoljstva, za 11% slabiji rezultati na testovima iz matematike
Subotić, 2013	češće su hospitalizirani, više ozljeda, povećana tjelesna masa ili pretilost, veću mogućnost za kasnije rizično ponašanje i probleme s ovisnosti
Scharte i Bolte, 2013	rizik od razvoja problema s mentalnim zdravljem
Mrnjavac, 2014	problemi s pažnjom, delinkventno ponašanja te eksternalizirani poremećaji ponašanja
Pavlović, 2018	veća osjetljivost djece, manjak socijalnih iskustava, regresije u ponašanju, agresivno ponašanje, pojava razmaženosti

Pregledom Tablice 1., odnosno rezultata prikazanih istraživanja, može se zaključiti da su najčešći problemi s kojima se susreću djeca iz jednoroditeljskih obitelji problemi u ponašanju, odnosno varanje, laganje, delinkventno ponašanje, lošiji školski uspjeh, odustajanje od škole, zloraba sredstava ovisnosti i drugo. Osim toga, javljaju se i internalizirani problemi u obliku anksioznosti, depresije, povlačenja u sebe, manjka samopouzdanja, negativne slike o sebi i drugog.

Važno je napomenuti da odrastanje u jednoroditeljskim obiteljima ne mora isključivo imati negativne posljedice. Djeca samohranih roditelja odgovornija su jer se češće od njih traži da priskoče u pomoć u obiteljskim poslovima i zadacima. Bliskija su sa svojim roditeljem jer su tijekom života u svim aspektima povezani i ovisni jedno o drugome. Isto tako, djeca iz jednoroditeljskih obitelji formiraju čvršće veze s članovima proširene obitelji koji najčešće pomažu u odgoju djeteta. Ljubav, pažnja i razumijevanje od strane roditelja, umanjuje činjenicu da dijete živi u jednoroditeljskoj obitelji te ista ne mora negativno utjecati na njegov razvoj. Samohrane obitelji ne smijemo smatrati patološkim i lošim za dijete jer je za djetetovo psihološko zdravlje najvažnija kvaliteta, a ne tip obiteljskog života (Miljević-Ridički i Pavin Ivanec, 2008). Brajša-Žganec i Hanzec (2015) navode kako samohrano roditeljstvo ima i pozitivnih strana kao što su velika bliskost s djetetom, visoko zadovoljstvo djecom i roditeljstvom te osjećaj roditeljske samoučinkovitosti. Rabindrakumar (2018) u svom radu, temeljenom na longitudinalnoj studiji provedenoj na više od 27 800 kućanstava s djecom u razdoblju od šest godina, navodi da oni koji su u nekom razdoblju svog života živjeli u jednoroditeljskoj obitelji izvješćuju o višoj razini životnog zadovoljstva, od onih koji nikada nisu živjeli u jednoroditeljskoj obitelji. Slično tome, oni izvješćuju i o više pozitivnih osjećaja vezanih za obitelj te manje problematičnim odnosima sa svojim vršnjacima. Ove razlike pokazale su se značajnima.

4. Preventivne intervencije namijenjene samohranim roditeljima

Kao što su prethodno navedena istraživanja pokazala, život u jednoroditeljskim obiteljima može imati negativne posljedice na djecu, njihovo odrastanje i mentalno i fizičko zdravlje. Osim same djece, ne smijemo izostaviti ni roditelje. Samohrani roditelji susreću se s brojnim izazovima. Od samostalne brige za djecu, financijskih poteškoća, nedostatka potpore i podrške obitelji, problema sa zapošljavanjem pa sve do osuđivanja okoline.

Samohrane majke, osim financijskih poteškoća, često imaju i manje emocionalnih resursa zbog samostalnog odgoja djece bez podrške supružnika ili partnera. Visoke razine stresa kojem su samohrane majke izložene i socijalna izolacija rezultiraju visokim rizikom za emocionalne teškoće i probleme u roditeljstvu (Murry i sur., 2001, Taylor i Conger, 2014, Waldfogel i sur., 2010, prema Tylor i Conger, 2017). Prema modelu obiteljskog stresa, financijski problemi pogoršavaju emocionalno zdravlje roditelja, uzrokuju visoke razine anksioznosti i depresije, što posljedično negativno utječe i na djecu (Conger i sur., 2010, Tylor i Conger, 2017). No, iako je većina istraživanja samohranih majki usmjerena na one s niskim primanjima i siromašne obitelji, istraživanje Ryan, Claessens i Markowitz (2015, prema Tylor i Conger, 2017) pokazuje da su i samohrane majke s visokim primanjima pogođene problemima samohranog roditeljstva kao što su emocionalni problemi roditelja te ponašajni i emocionalni problemi djece. Zbog svega navedenog, iznimno su važne preventivne intervencije usmjerene prema samohranim roditeljima i njihovoj djeci.

Konceptualni model Tylor i Conger (2017) temeljen je na rezultatima istraživanja koja su pokazala da su pozitivni ishodi djece mogući čak i kod onih koji su izloženi ekstremnim razinama stresa i teškoća. Dosljednim se pokazao nalaz da kompetentan i topao roditelj promiče zdrave razvojne ishode djece, unatoč svim teškoćama (Masten, 2014, prema Tylor i Conger, 2017). Konceptualni model ističe dva čimbenika otpornosti koja imaju potencijal za promociju dobrobiti samohranih majki: (1) socijalna podrška (percipirana socijalna podrška, zadovoljstvo odnosima) i (2) unutarnje snage (optimizam, samoučinkovitost, samopoštovanje), koji su se pokazali neovisnim o dohotku ili nacionalnosti majke. Svi navedeni čimbenici izravno utječu na

pozitivan razvoj djeteta, njegove društvene kompetencije te smanjenje emocionalnih i ponašajnih problema.

4.1. Programi podrške i razvoja vještina za samohrane roditelje

Tylor i Conger (2017) predlažu preventivne intervencije za samohrane majke koje bi se sastojale od kombinacije grupa podrške i kognitivno bihevioralne terapije kako bi im se pružili dostatni mehanizmi suočavanja s izazovima i nošenja sa stresom. Na taj način utjecalo bi se na njihovu cjelokupnu dobrobit, ali i dobrobit njihove djece. Razlozi za grupne terapije koje navode su: isplativost u odnosu na individualne terapije, manje su stigmatizirajuće za samohrane majke te su učinci dugotrajniji i održiviji zbog stvaranja društvenih veza s drugim članovima grupe (Tylor i Conger, 2017). Razvoj društvene mreže s drugim članicama grupe važan je zbog neophodne emocionalne podrške i međusobnog mentorstva (Freeman i Dodson, 2014, prema Tylor i Conger, 2017).

U prilog tome govore Lipman i suradnici (2007, prema Tylor i Conger, 2017) koji su utvrdili da je 10- tjedni grupni program za samohrane majke s niskim primanjima, koji je uključivao socijalnu podršku i obrazovanje, značajno poboljšao njihovo raspoloženje i samopoštovanje 3 mjeseca nakon intervencije u odnosu na kontrolnu skupinu. No, nakon 20 mjeseci razlike između dvije skupine nisu bile značajne.

Slično tome, 13- tjedni grupni program roditeljstva i brige o sebi, pod nazivom *Mom Power*, pokazao je srednji efekt na smanjene razine depresije, posttraumatskog stresa i osjećaja bespomoćnosti, posebno za one sudionice s višim rizikom za razvoj mentalnih zdravstvenih problema. Većina sudionica navela je kako su u grupi razvile nova prijateljstva te da im je grupa pružila sigurno mjesto i potporu u roditeljstvu. Rezultati ovog programa ističu važnost socijalne podrške, obrazovanja samohranih roditelja, razvijanja vještina brige o sebi, kao i povezivanja resursa zajednice sa samohranim roditeljima (Muzik i sur., 2015).

Toth i suradnici (2015, prema Tylor i Conger, 2017) utvrdili su da interpersonalna psihoterapija ima značajan utjecaj na smanjenje depresivnih simptoma i stresa kod visokorizičnih majki s niskim primanjima.

The Incredible Years Parent Training Program učinkovita je intervencija koja se temelji na multietničkoj grupnoj terapiji s ciljem osnaživanja i podrške roditeljima koji sudjeluju. Sudionici 18 tjedana pohađaju grupne terapije i dodatno osnažuju odnose kroz telefonske pozive pružajući si prijeko potrebnu podršku. Evaluacija programa pokazuje trajna poboljšanja u roditeljskim vještinama i pozitivnim ishodima djece, dok utjecaj na dobrobit majki nije odvojeno istražen (Pidano i Allen, 2015).

Barlow i suradnici (2012) metaanalizom 48 istraživanja, koji su uključivali 4937 sudionika, utvrdili su da programi (uključujući bihevioralne, kognitivno-bihevioralne i multimodalne) imaju niska značajna kratkotrajna poboljšanja kod depresije, anksioznosti, stresa i samopouzdanja majki. Nakon 6 mjeseci značajnim su ostala poboljšanja u području stresa i samopouzdanja, dok niti jedno od navedenog nije bilo značajno godinu dana nakon intervencije što ukazuje na potrebu dodatnih, *follow-up*, intervencija nakon određenog razdoblja. Iako autori naglašavaju potrebu za daljnjim istraživanjima u ovom području, rezultati govore u prilog važnosti programa za roditelje za kratkoročno poboljšanje psihosocijalne dobrobiti.

Metaanalizom 23 istraživanja utjecaja intervencija vršnjačkih grupa samohranih roditelja, u obliku vršnjačke grupe podrške, otkriveni su značajni srednji efekti na smanjenje depresije, otprilike 6 mjeseci nakon intervencije te je otkriven veći utjecaj nego u grupama koje su vodili profesionalci (Bryan & Arkowitz, 2015, prema Tylor i Conger, 2017). Govoreći o unutarnjim snagama i vještinama suočavanja, poput optimizma, samopoštovanja i samoučinkovitosti, pokazalo se kako se one mogu poboljšati kroz psihološke intervencije. Primjerice, kognitivno bihevioralno terapije pokazale su se učinkovite u povećanju optimizma, no nije istraženo imaju li one dugotrajan održiv učinak. Kognitivno restrukturiranje pokazalo se učinkovito u smanjenju rizika od depresije (Carver i sur., 2010, Borden i sur., 2010, Coleman i Karraker, 1998, Peden, Rayens i Hall, 2005, prema Tylor i Conger, 2017). Intervencije usmjerene na jačanje sreće i pozitivnih emocija, zahvalnosti pokazale su značajne pozitivne učinke na dobrobit pojedinaca

(Tylor i Conger, 2017). Peden i suradnici (2005, prema Tylor i Conger, 2017) istražili su dugotrajne učinke kognitivno- bihevioralne grupne terapije na smanjenje negativnog razmišljanja, kroničnih stresora i depresivnih simptoma. Kod članova eksperimentalne grupe, koji su sudjelovali u 6-satnoj kognitivno-bihevioralnoj grupnoj intervenciji, nađeno je veće smanjenje depresivnih simptoma, negativnog razmišljanja i percepcije kroničnih stresora kroz razdoblje od 12 mjeseci.

Metaanaliza 51 intervencije temeljene na pozitivnoj psihologiji i usmjerenih na njegovanje pozitivnih osjećaja, ponašanja i spoznaja, s ukupno 4266 sudionika, pokazala je rezultate povećanju cjelokupne dobrobiti sudionika i umjerenom smanjenju depresije u usporedbi s kontrolnom skupinom (Sin i Lyubomirsky, 2009). Navedeni podaci o utjecaju pozitivne psihologije na cjelokupnu dobrobit pojedinca važni su i primjenjivi i u grupnom i individualnom radu sa samohranim roditeljima.

Bihevioralni roditeljski trening empirijski je podržana intervencija koja se pokazala učinkovitom u smanjenju neprimjerenog ponašanja djeteta i stjecanju učinkovitih roditeljskih vještina u različitim okruženjima i situacijama. Osnovna načela i metodologija bihevioralnog roditeljskog treninga pokazala se učinkovitom u analizi i rješavanju problema koji se događaju u obiteljima koji su uključeni u rad institucija socijalne skrbi, udomiteljskih obitelji, rastava roditelja i drugih (Azar i Siegel, 1990, Azar i Wolfe, 1996, Barth i sur., 2005, Lutzker, 1990, Pinkston i sur., 1982, Smagner i Sullivan, 2005, van Camp i sur., 2008, prema Briggs i sur., 2013). Kada je riječ o samohranim roditeljima, konfliktni odnos i obrasci ponašanja koji su bili prisutni u odnosu s partnerima mogu se prenijeti i u odnos roditelj- dijete. Neprimjerena ponašanja djeteta, koja su naučena od roditelja učenjem po modelu, često su izvor sukoba u obitelji. U njihovom rješavanju roditelji se oslanjaju na neučinkovite kazne koje samo pojačavaju neprimjerenost ponašanje djeteta. Jedno od načela bihevioralnog roditeljskog treninga je da promjena ponašanja roditelja rezultira poboljšanim i promijenjenim ponašanjem djeteta. Bihevioralni roditeljski trening potiče roditelje da prihvate značajnu ulogu u procjeni, promjeni i evaluaciji ponašanja djece (Cooper i sur., 1990, Danforth, 1998, Marcus i sur., 2001, prema Briggs i sur., 2013). Razvoj ovih vještina uključuje procjenu okidača koji dovode do nepoželjnog ponašanja djece, snalaženje u

nepredviđenim situacijama i nošenje s izazovima koji sprečavaju pozitivan odnos roditelj-dijete (Leung i sur., 2009, prema Briggs i sur., 2013).

Iako stariji rad Braya i Anderson (1984), problemi jednoroditeljskih obitelji, navedeni u radu, ostaju i danas aktualni. Bray i Anderson (1984) navode kako se jednoroditeljske obitelji susreću s financijskim poteškoćama, preopterećenjem roditeljske uloge, socijalnom izolacijom i stigmatizacijom. Prema navedenim autorima, individualne i grupne terapijske intervencije učinkovite su u rješavanju poteškoća kao što su izolacija, nošenje sa stigmatizacijom, stresom i gubitkom, prijelazom iz jednog oblika, odnosno strukture obitelji u drugi i problema u komunikaciji među članovima obitelji. Za financijske probleme autori odgovornim smatraju socijalne službe.

Savjetovanje, pomoć, grupna potpora i razvoj vještina samohranih roditelja, kao važni za cjelokupnu dobrobit roditelja i njihove djece prepoznati su i u Hrvatskog. U nastavku rada bit će prikazani uspješni projekti i programi u ovom području.

Projekt „Mama i tata- od formata!“, Centra za edukaciju, savjetovanje i humanitarno djelovanje Krugovi, aktualan je projekt usmjeren sveobuhvatnoj potpori jednoroditeljskim obiteljima, aktivnoj podršci zaposlenim roditeljima u lokalnoj zajednici i poticanju očeva na veću uključenost u obiteljskom životu i aktivniju roditeljsku ulogu. Opći je cilj projekta je unaprjeđenje i zaštita prava djece i aktivna podrška obitelji¹.

Projekt „Kaleidoskop“, udruga RODA, Adopta, LET i Zagreb pride, proveden je od 4.11.2015. do 4.5.2017. godine s općim ciljem unaprjeđenja zaštite ljudskih prava jednoroditeljskih i posvojiteljskih obitelji i životnih partnerstava s djecom i njihov pristup njihovim pravima. Projekt je djelovao na nekoliko razina: direktna pomoć obiteljima (publikacija Moja jednoroditeljska obitelj, pravni kutak i slikovnica), rad sa stručnom zajednicom (radionice za predstavnike udruga i stručnih djelatnika iz Centara za socijalnu skrb, analiza zakonodavstva, formulara, obrazaca i školskih udžbenika i zagovaračka radionica za predstavnike udruga

¹ <https://krugovi.hr/mama-tata-od-formata/>

uključenih u projekt) i rad sa širom zajednicom (medijska kampanja koja uključuje izradu slikovnice i emitiranje crtića na javnoj televiziji)².

Projekt „Moja obitelj“, udruge Djeca prva koji se provodi u suradnji s CZSS Zagreb, za cilj ima pridonijeti podršci obitelji, promicanju i zaštiti prava djece i roditelja iz jednoroditeljskih obitelji te unaprijediti kvalitetu njihova života. U sklopu projekta provode grupno savjetovanje i edukacije roditelja u okviru usluga savjetovanja i psihosocijalne podrške (<http://djeca-prva.hr/projekt-moja-obiljel-i-rad-s-roditeljima/>). „Obitelj za 5 – program potpore jednoroditeljskim obiteljima“ sveobuhvatni je program usmjeren na jačanje roditeljskih kapaciteta i vještina kroz osnaživanje i pružanje podrške jednoroditeljskim obiteljima kojeg provode educirani stručnjaci iz socijalne skrbi, odgoja i obrazovanja na području Osječko-baranjske i Vukovarsko-srijemske županije³.

U dječjem domu Tić u Rijeci provodi program „Škola za samohrane roditelje“ s ciljem pružanja podrške roditeljima u ostvarivanju njihove roditeljske uloge uz naglasak na psihološke aspekte samohranog roditeljstva. Program se sastoji od 5 edukativnih radionica s temama: osobnog doživljaja samohranog roditeljstva, obiteljske dinamike i komunikacije, pozitivne discipline i stilovima roditeljstva, unaprjeđenja socijalnih vještina, roditeljskog stresa i načinima njegovog prevladavanja. Svi programi škola za roditelje su besplatni, a djeca sudionika, u vrijeme trajanja programa, mogu sudjelovati u kreativnim radionicama Doma. Uz grupni rad, postoji mogućnost i individualnog savjetovanja sa psiholozima. U programu podrške sudjelovalo je preko 350 roditelja koji izražavaju zadovoljstvo programom, a sadržaje smatraju potrebnim i primjenjivim svakodnevnom životu, odnosno u odgoju i životu vlastite djece⁴.

Grupni i individualni programi podrške i razvoja vještina pokazali su se kao nužni za cjelokupnu dobrobit samohranih roditelja i njihove djece. Najvažnija područja rada su razvoj roditeljskih vještina, vještina nošenja sa stresom i izazovima, razvoju društvene mreže i mreže vršnjačke podrške, zaštita prava roditelja i djece, ali i promocija mentalnog zdravlja, smanjenje simptoma

² <http://www.roda.hr/udruga/projekti/kaleidoskop/>,
<https://udruga-let.hr/zavrсна-konferencija-projekt-kaleidoskop/>

³ <http://cnzd.org/projekti/obiljel-za-5-program-potpore-jednoroditeljskim-obiljelima>

⁴ <https://www.tic-za-djecu.hr/za-roditelje/programi-strucne-podrske-roditeljima/>

depresije, anksioznosti, osjećaja bespomoćnosti te povećanje samopouzdanja i samopoštovanja roditelja.

4.2. Socijalne politike prema samohranim roditeljima

Kao što je već navedeno jednoroditeljske obitelji su u velikom riziku od siromaštva. U Europskoj uniji je 2017. godine 47% kućanstava s jednim roditeljem prijetilo siromaštvo ili socijalna isključenost, u usporedbi s 21% kućanstava s dva roditelja. Udio kućanstava s jednim roditeljem u riziku od siromaštva kreće se od 36% u Estoniji, do 66% u Irskoj. Obično postoje dvije vrste politika usmjerenih na suzbijanje rizika od siromaštva samohranih obitelji: (1) politike koje pružaju različite oblike socijalne pomoći i (2) politike kojima se olakšava pristup tržištu rada (Jordan i suradnici, 2019). Zapošljavanje samohranih roditelja, može imati razne pogodnosti, ali često nije dovoljno da bi se spriječilo siromaštvo jednoroditeljskih obitelji. Zbog toga se samohrani roditelji često moraju oslanjati na naknade i pomoći kao što su dječji doplatak, zajamčena minimalna naknada i slično (Nieuwenhuis, 2020). U nastavku će biti prikazane prakse i politike europskih zemalja i SAD-a.

Austrija i Irska pružaju posebne pogodnosti i kredite samohranim roditeljima, uz ostale dodatke, dok u Italiji i Portugalu jednoroditeljske obitelji nemaju nikakvu posebnu naknadu, nego umjesto toga primaju veće iznose obiteljskog dodatka od obitelji s dva roditelja, a ponekad i drugih srodnih davanja. U Ujedinjenom Kraljevstvu samohrane obitelji mogu dobivati različite oblike financijskih potpora temeljem svojih primanja, a ne samo zbog statusa samohranog roditelja. Francuska jednoroditeljskim obiteljima nudi i različite financijske potpore i smanjenje poreza (Jordan i suradnici, 2019).

Program *New Horizons at Work*, financiran od strane Erasmus+, namijenjen je podršci samohranim roditeljima na tržištu rada, a proveden je u Irskoj, Škotskoj, Češkoj i Italiji. Dvije su komponente programa: vodič za zaposlenike o povratku na posao i upute poslodavcu o zapošljavanju samohranih roditelja. Oba vodiča pružaju opsežne informacije o izazovima samohranih roditelja na tržištu rada, savjete i primjere dobre prakse (Jordan i suradnici, 2019).

U Njemačkoj lokalne mreže socijalnih usluga mogu pružiti podršku samohranim roditeljima koji se bore sa svakodnevnim izazovima. Ministarstvo za obiteljska pitanja, starije osobe, žene i mlade pruža opsežni priručnik namijenjen svim profesionalcima i volonterima koji nude

socijalne usluge za samohrane roditelje. Članovi ovih mreža mogu biti obrazovne ustanove, lokalne vlasti, agencije za socijalno osiguranje, lokalne saveze ili grupe za samopomoć. Te mreže imaju za cilj integrirati postojeće usluge, poboljšati njihovu koordinaciju i učiniti ih dostupnim samohranim roditeljima (Jordan i suradnici, 2019).

Samohrani roditelji u regijama Španjolske poput Katalonije ili Valencije mogu dobiti potvrdu koja im jamči pristup određenim pogodnostima i popustima koje uključuju porezne olakšice, univerzalnu financijsku pomoć samohranim obiteljima s djecom od 0 do 6 godina, podršku pri kupovini stanova, popust na prijevoz, subvencionirani porez na imovinu, popuste u određenim hotelima u regiji⁵.

U francuskom gradu Nantesu samohrane obitelji čine 40 posto stanovništva. U 2011. godini uspostavljeno je jedinstveno mjesto, „Relais Nord“, za obradu svih zahtjeva za skrb o djeci i određivanje najprikladnije usluge za svaku obitelj. Kao dio ove usluge grad je osnovao višenamjenske centre za brigu o djeci koji nude raznolike sadržaje, uključujući dugoročnu, kratkoročnu, fleksibilnu, povremenu i hitnu skrb za djecu. Nadalje, samohrani roditelji koji primaju socijalne naknade imaju pristup posebnoj podršci pri zapošljavanju što uključuje rezervirana mjesta u navedenim višenamjenskim centrima, kao i skrb o djeci u kući. Ovakva politika rezultat je integriranog pristupa politika ranog djetinjstva, socijalne zaštite i zapošljavanja⁶.

Prema sudskim statistikama, otprilike četvrtina estonskih roditelja nije plaćala alimentaciju za djecu prema nalogu suda u 2014. U siječnju 2017. na snagu je stupio novi Zakon o obiteljskim davanjima prema kojem financijsku podršku samohranim roditeljima, kojima drugi roditelj ne plaća alimentaciju, jamči država. Država s različitim mjerama zahtijeva povrat troškova alimentacije od roditelja dužnika. To uključuje ukidanje vozačkih dozvola, ograničavanje poduzetničke podrške i objavljivanje imena dužnika. Financijska podrška obuhvaća potporu koja se plaća tijekom sudskog postupka 150 dana, kao i tijekom ovršnog postupka, koji se sastoji od 100 eura mjesečno dok dijete ne napuni 18 ili 21 godinu ako dijete krene ide na fakultet (Vörk i Vsevirov, 2016). U Sjedinjenim Američkim Državama, politika za samohrane roditelje temeljena

⁵ <https://www.barcelona.cat/internationalwelcome/en/procedures/single-parent-family-certificate>

⁶ http://nws.euocities.eu/MediaShell/media/SIP_Final.pdf

je na plaćanju alimentacije. Cancian i Meyer (2018) navode da veliki broj djece u SAD-u neredovito prima financijsku podršku te predlažu uvođenje zajamčene minimalne potpore za djecu i osnivanje agencije koja bi brinula o financijskoj potpori za djecu, ali i pružala roditeljima i djeci podršku i savjetovanje.

Osim financijske potpore, za samohrane roditelje izuzetno je važno uključivanje u tržište rada. Pristup vrtićima i izvannastavnim aktivnostima za djecu jedan je od mehanizama podrške samohranim roditeljima pri uključivanju u tržište rada. Neke zemlje, poput Slovačke, Grčke i Češke, pružaju dulje razdoblje porodiljnog dopusta za samohrane roditelje. Europska unija predložila je mjere za pomoć obiteljima pri zapošljavanju u obliku fleksibilnog radnog vremena, rad četiri dana tjedno umjesto pet, rad od kuće, organizirano čuvanje djece na radnom mjestu ili financiranje vrtića i produženih boravaka za djecu (Jordan i suradnici, 2019).

U Hrvatskoj, roditelji koji sami skrbe i uzdržavaju svoju djecu imaju pravo na zaštitu od prekovremenog rada (do šeste godine djetetovog života) i rada u nejednakom radnom vremenu, no nemaju prednost pri zapošljavanju te nisu zaštićeni od otkaza. Nadalje, mogu koristiti različite oblike pomoći Centra za socijalnu skrb kao što su: besplatno savjetovanje, pomaganje u prevladavanju posebnih teškoća, zajamčenu minimalnu naknadu, pomoć za podmirenje troškova stanovanja, jednokratnu naknadu, pomoć u prehrani, pomoć za odjeću i obuću, pomoć za osobne potrebe, podmirenje troškova ogrjeva i drugo. Djeca samohranih roditelja imaju prednost pri upisu u redoviti program dječjeg vrtića, a gradovi i općine mogu odrediti olakšice, odnosno niže cijene vrtića za samohrane roditelje. Samohrani roditelji mogu ostvariti i pravo na zajamčenu minimalnu naknadu; pomoć za podmirenje troškova stanovanja u obliku plaćanja najamnine, komunalne naknade, električne energije, plina, grijanja, vode, odvodnje i drugih troškova stanovanja; jednokratnu naknadu kao pomoć u podmirenju troškova zbog rođenja ili školovanja djeteta, bolesti ili smrti člana obitelji, elementarne nepogode i drugog; pomoć u prehrani, pomoć za odjeću i obuću, pomoć za osobne potrebe korisnika stalnog smještaja, podmirenje pogrebnih troškova i podmirenje troškova ogrjeva (Otvorena medijska grupacija, 2019).

Kada je riječ o socijalnim politikama usmjerenim prema jednoroditeljskim obiteljima, najviše su usmjerene prema smanjenju rizika od siromaštva jednoroditeljskih obitelji kroz različite oblike

socijalne pomoći i olakšavanje pristupa tržištu rada. Neke od mjera koje su se pokazale učinkovitima su: posebni krediti za samohrane roditelje, podrška pri kupovini stanova, obiteljski dodaci, financijske potpore, smanjenje poreza, edukacija poslodavaca kada je u pitanju zapošljavanje samohranih roditelja, pristup vrtićima i izvannastavnim aktivnostima za djecu i druge.

5. Zaključak

U teoriji sustava obitelj se definira kao izuzetno organiziran prirodni i društveni sustav koji prolazi kroz vlastiti životni ciklus, a svaka faza tog ciklusa traži prihvaćanje i rješavanje određenih razvojnih zadaća. Razvod, smrt i izvanbračno rođenje specifični su događaji koji prekidaju tijek životnog ciklusa obitelji te mu dodaju cijelu jednu fazu. U takvim događajima, obitelj mora proći kroz složene emocionalne procese kako bi se ponovo ustalila (Carter i McGoldrick, 1980, prema Grozdanić, 2002).

U današnjem društvu socijalizacijska funkcija obitelji ostvaruje se unutar sve prisutnijih novih oblika obitelji, među kojima su i jednoroditeljske obitelji u kojima jedan roditelj sam, bez drugog roditelja brine za djecu.

Pregledom istraživanja o životu u jednoroditeljskim obiteljima i njihovom utjecaju na razvoj djece mogu se izdvojiti najčešći problemi s kojima se susreću djeca iz jednoroditeljskih obitelji. To su: (1) eksternalizirani problemi u obliku varanja, laganja, delinkventnog ponašanja, lošijeg školskog uspjeha, odustajanja od škole, zlouporabe sredstava ovisnosti i drugo, i (2) internalizirani problemi u obliku anksioznosti, depresije, povlačenja u sebe, manjka samopouzdanja, negativne slike o sebi i drugog.

Preventivne aktivnosti namijenjene jednoroditeljskim obiteljima usmjerene su na programe i projekte koji za cilj imaju pružanje podrške i razvoj vještina samohranih roditelja. Ciljevi se ostvaruju u obliku grupa podrške gdje se stvaraju neophodne društvene veze s drugim članovima koji si međusobno pružaju sigurnost, emocionalnu podršku, mentorstvo i podršku u roditeljstvu bez stigmatizacije i osude. Ove grupe utječu na poboljšanje raspoloženja, samopoštovanja, samopouzdanja, samoučinkovitosti i roditeljskih vještina te na smanjenje simptoma depresije, anksioznosti, stresa i drugog kod samohranih roditelja. No, važno je naglasiti da se pokazalo potrebnim provoditi ih kroz duže vremensko razdoblje te organizirati *follow up* i *boost* programe.

Socijalne politike usmjerene su na smanjenje rizika od siromaštva jednoroditeljskih obitelji kroz različite naknade, porezne olakšice, popuste i pogodnosti. Osim toga, naglasak se stavlja na olakšavanje pristupa tržištu rada kroz dostupnost vrtića i izvannastavnih aktivnosti za djecu, organizirano čuvanje djece na radnom mjestu, dulje vrijeme porodiljnog dopusta i plaćeni porodiljni dopust te fleksibilno radno vrijeme i drugo.

U Hrvatskoj nedostaju detaljnija, sveobuhvatna istraživanja kvalitete obiteljskih odnosa i obilježja životne situacije jednoroditeljskih obitelji te utjecaja različitih struktura obitelji na cjelokupan dječji razvoj. Kao što je već nekoliko puta naglašeno, dobrobit roditelja utječe na dobrobit djece, stoga je nužno ispitati probleme i potrebe samohranih roditelja te s obzirom na to kreirati buduće socijalne politike, programe i projekte. Uloga socijalnog pedagoga, kao jednog od stručnjaka koji mora biti uključen u problematiku jednoroditeljskih obitelji i njihove djece, ostvariva je kroz istraživački rad i unaprjeđivanje prakse temeljem rezultata istih. Nadalje, socijalni pedagozi ključni su u pružanju stručne pomoći kroz individualni i grupni rad s roditeljima i povezivanju jednoroditeljskih obitelji. S obzirom na sve veći broj jednoroditeljskih obitelji, važno je detektirati djecu u predškolskim i školskim ustanovama, procijeniti njihove potrebe, jačati vještine poput komunikacijskih, socijalnih, vještine rješavanja problema i nošenja sa stresom putem grupnih radionica i pružanjem individualne podrške. Također, nužne su i preventivne aktivnosti na svim razinama društva, s ciljem smanjivanja stigmatizacije i predrasuda prema jednoroditeljskim obiteljima informiranjem javnosti o potrebama i problematici istih.

7. Literatura

Barcelona International Welcome. *Single-parent Family Certificate*. Preuzeto 18. travnja 2020. s internetske stranice:

<https://www.barcelona.cat/internationalwelcome/en/procedures/single-parent-family-certificate> .

Barlow, J., Smailagić, N., Huband, N., Roloff, V., Bennett, C. (2012). *Group-based Parent Training Programmes for Improving Parental Psychosocial Health*. Preuzeto 18. travnja 2020. s internetske stranice: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22696327/> .

Basanić Čuš, N., Šorgić, S. (2018). Kako su razvijeni lokalni nadstandardi za jednoroditeljske obitelji Poreča?. *Acta medica Croatica*, 72(2), 171-178.

Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj*. Zagreb: Naklada Slap.

Brajša-Žganec, A., Hanzec, I. (2015). Obiteljski odnosi i psihosocijalna prilagodba djece u cjelovitim i jednoroditeljskim obiteljima. *Klinička psihologija*, 8(2), 139-150.

Bray, J., Anderson, H. (1984). Strategic interventions with single-parent families. *Psychotherapy Theory Research & Practice*, 21(1), 101-109.

Briggs, H., Miller, K., Orellana, E. R., Briggs, A., Cox, W. (2013). Effective Single-Parent Training Group Program: Three System Studies. *Research on Social Work Practice*, 23(6), 680-693.

Berk, L.E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Berk, L. E. (2015). *Dječja razvojna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Burić, H. (2007). Jednoroditeljske obitelji. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 13(50), 33-35.

Cancian, M., Meyer, D.R. (2018). Reforming Policy for Single-Parent Families to Reduce Child Poverty. *RSF: The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences*, 4(2), 91-112.

Cvrtnjak, I., Miljević Ridički, R. (2015). Očevi nekad i danas. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 61(1),113-119.

Centar za edukaciju, savjetovanje i humanitarno djelovanje Krugovi. *Mama i tata – od formata!*. Preuzeto 18. travnja 2020. s internetske stranice: <https://krugovi.hr/mama-tata-od-formata/> .

Centar za nestalu i zlostavljano djecu Osijek. *Obitelj za 5 - program potpore jednoroditeljskim obiteljima*. Preuzeto 18. travnja 2020. s internetske stranice: <http://cnzd.org/projekti/obitelj-za-5-program-potpore-jednoroditeljskim-obiteljima> .

Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing.

Dječji dom Tić. *Programi stručne podrške roditeljima*. Preuzeto 18. travnja 2020. s internetske stranice: <https://www.tic-za-djecu.hr/za-roditelje/programi-strucne-podrske-roditeljima/> .

Državni zavod za statistiku. (2016). *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.

Euro Cities. *Integrated Services At Local Level. Social Investment In Cities*. Preuzeto 18. travnja 2020. s internetske stranice: http://nws.euocities.eu/MediaShell/media/SIP_Final.pdf .

Fišer, S., Marković, N., Radat, K., Ogresta, J. (2007). „Za“ i „O“ jednoroditeljskim obiteljima. Zagreb: Udruga za unapređenje kvalitete življenja LET.

Grozdanić, S. (2000). Jednoroditeljske obitelji prema uzrocima njihova nastanka. *Ljetopis socijalnog rada*, 7(2), 169-82.

Hannan, C., Halpin, B., Coleman, C. (2013). *Growing Up in a One-Parent Family: The Influence of Family Structure on Child Outcomes*. Dublin: Family Support Agency.

Härkönen, J., Bernardi, F., Boertien, D. (2017). Family Dynamics and Child Outcomes: An Overview of Research and Open Questions. *European Journal of Population*, 33, 163–184.

Janković, J. (2008). *Obitelj u fokusu*. Zagreb: Etcetera.

- Jordan, V., Stewart, K., Janta, B. (2019). *Mechanisms supporting single parents across the European Union*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu: roditelji, vršnjaci, učitelji*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lamb, M.E. (2004). *The Role of Father in Child Development*. New Jersey: John Wiley and Sons, Inc.
- López Vilaplana, C. (2013). *Children were the age group at the highest risk of poverty or social exclusion in 2011*. Luxembourg: Eurostat.
- Miljević-Ridički, R. (2015). *Životna prilagođenost majki i kognitivna uspješnost njihove djece*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Miljević- Ridički, R., Pavin Ivanec, T. (2008). Životna prilagođenost majki u različitim tipovima jednoroditeljskih majčinskih obitelji te kognitivna uspješnost njihove djece. *Društvena istraživanja*, 3(95), 553-571.
- Mrnjavac, A. (2014). Utjecaj jednoroditeljske obitelji na emocionalne i ponašajne probleme djece predškolske dobi. *Školski vjesnik: časopis za pedagoški teoriju i praksu*, 63(3), 433-452.
- Musick, K., Meier, A. (2010). Are both parents always better than one? Parental conflict and young adult well-being. *Soc Sci Res*, 39(5), 814–830.
- Muzik, M., Rosenblum, K. L., Alfafara, E. A., Schuster, M. M., Miller, N. M., Waddell, R. M., Kohler, E. S. (2015). Mom Power: Preliminary Outcomes of a Group Intervention to Improve Mental Health and Parenting Among High-Risk Mothers. *Archives of Women's Mental Health*, 18(3), 507–521.
- Nieuwenhuis, R. (2020). *Directions of thought for single parents in the EU*. Preuzeto 18. travnja 2020. s internetske stranice:
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13668803.2020.1745756> .

Otvorena medijska grupacija. (2019). *Prava roditelja u jednoroditeljskim obiteljima*. Preuzeto 18. travnja 2020. s internetske stranice: <http://www.omg.hr/wp-content/uploads/Prava-roditelja-u-jednoroditeljskim-obiljima.pdf>.

Pavlović, M. (2018). *Karakteristike i potrebe članova jednoroditeljskih obitelji: perspektiva stručnjaka u ustanovama ranog i predškolskog odgoja*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Pidano, A. E., Allen, A. R. (2015). The Incredible Years Series: A review of the Independent Research Base. *Journal of Child and Family Studies*, 24, 1898–1916.

Pong, S., Dronkers, J., Hampden-Thompson, G. (2004). Family Policies and Children's School Achievement in Single- Versus Two-Parent Families, *Journal of Marriage and Family*, 65(3), 681-699.

Rabindrakumar, S. (2018). *Family portrait: Single parent families and transitions over time*. Preuzeto 13. travnja 2020. s internetske stranice: https://www.sheffield.ac.uk/polopoly_fs/1.812161!/file/Sheffield_Solutions_Modern_Families.pdf.

Raboteg-Šarić, Z., Josipović, V., Pećnik, N. (2003). *Jednoroditeljske obitelji: osobni doživljaj i stavovi okoline*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

Raboteg-Šarić, Z., Pećnik, N. (2010). Stavovi prema samohranim roditeljima. *Revija za socijalnu politiku*, 17 (1), 5-25.

Rosić, V. (2005). *Odgoj, obitelj, škola*. Rijeka: Žagar.

Scharte, M., Bolte, G. (2013). Increased health risks of children with single mothers: the impact of socio-economic and environmental factors. *European Journal of Public Health*, 23(3), 469–475.

Schmuck, D. (2013). Single Parenting: Fewer Negative Effects on Children's Behaviors than Claimed. *Modern Psychological Studies*, 18(2), 117-125.

- Sin, N.L., Lyubomirsky, S. (2009). Enhancing Well-Being and Alleviating Depressive Symptoms With Positive Psychology Interventions: A Practice-Friendly Meta-Analysis. *Journal of Clinical Psychology*, 65(5), 467-487.
- Subotić, A. (2013). *Jednoroditeljske obitelji kao determinanta zdravlja*. Diplomski rad. Zagreb: Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Subotić, A., Šorgić, S., Vuletić, S. (2018). Utvrđivanje potreba jednoroditeljskih obitelji u Hrvatskim zdravim gradovima- akcijsko istraživanje hrvatske mreže zdravih gradova. *Acta medica Croatica*, 72(2), 161-169.
- Taylor, Z., Conger, R. (2017). Promoting Strengths and Resilience in Single-Mother Families. *Child Development*, 00(0), 1–9.
- Udruga Djeca prva. *Projekt "Moja obitelj" i rad s roditeljima*. Preuzeto 18. travnja 2020. s internetske stranice: <http://djeca-prva.hr/projekt-moja-obitelj-i-rad-s-roditeljima/> .
- Udruga LET. *Završna konferencija- projekt Kaleidoskop*. Preuzeto 18. travnja 2020. s internetske stranice: <https://udruga-let.hr/završna-konferencija-projekt-kaleidoskop/> .
- Udruga RODA. *Kaleidoskop*. Preuzeto 18. travnja 2020. s internetske stranice: <http://www.roda.hr/udruga/projekti/kaleidoskop/> .
- Vörk, A., Vseviov, H. (2016). New scheme to support single parents and punish maintenance allowance debtors in Estonia. *ESPN Flash Report*, 48.
- Vulić-Prtorić, A. (2002). Obiteljske interakcije i psihopatološki simptomi u djece i adolescenata. *Suvremena psihologija*, 5(1), 31 – 51.
- Wagner Jakob, A. (2008). Obitelj– sustav dinamičkih odnosa u interakciji. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44(2), 119-128.
- Walker, J., Crawford, K., Taylor, F. (2008). Listening to children: gaining a perspective of the experiences of poverty and social exclusion from children and young people of single-parent families. *Health and Social Care in the Community*, 16(4), 429-436.

Weitof, G.R., Hjern, A., Haglund, B., Rosén, M. (2003). Mortality, severe morbidity, and injury in children living with single parents in Sweden: a population-based study. *The Lancet*, 361(9354), 289-295.

Zakon o socijalnoj skrbi. *Narodne novine* 157/13, 152/14, 99/15, 52/16, 16/17, 130/17, 98/19.